

Irugarren Argitalpenari ITZAURREA

Euskaldunok literaturarik ez degun iritzia, asko ez-ezik, larregi zabaldua dago. Aoz-ao erabiltzen da iritzi ori ta ez beti errazoi geiegiz. Lafitte, Mitxelena ta Villasanteri esker, berek idatzi dituzten euskal-literaturaren kondairak argia zabaldu dute, len beste uste bat zuen erkide ta arrotz artean. Ala ere, oraindik erdi billutsik degula esaten jarraitu geneza beardan aña ornitzen ez degun artean.

Orain geienok jakiñaren gañean gaude gure izkuntza ere literatura apur baten jabe dala. Baña, dala bakarrik. Dan ori erabiltzeko gauza ez balitza bezela. Erri txikia izanaren kalteaz gañera, ez bai du gure erri onek idatzitako literaturaren egarririk azaltzen. Arrigarria, aozko literatura orren aberatsa izanik.

Okerrena, ordea, geure burua euskal idazletzat daukagunok ere ez degula ezagutzen gure jatorrizko literatura zarra. Parkamen apur bat bada arkitzen ez diran liburu za

rrak ez ezagutzean. Baña, gañerakoan, literatura txiroan jabe baldin bagera ere, degun apurtxoa ezkutuan degu, ta merezi dutenak illunpetik atera bearrean gera. Puxketa garesti oietan bada zear ikasirik.

Mogeldarrak ederki landu zuten, amaika gauza jakingarri idatziaz. Osaba-illobak ortarako doai bikaña izan zuten. Osabaren *Peru Abarka*-gandik jaso ditugu ainbat gauza jakingarri orduko bizitzari buruz, baña bere irakaspideeri esker, betikotasunezko gaian jardun zuana, Bizenta A. Mogel, bere illoba izan zan. Nork ez ditu entzun bere aurtzaroan Otsoko ta Aizeriko-ren ipuiak? Atzokoak, gaurkoak eta hierkoak dira; ta betikoak izango dira aurrik lur-azalean dan artean. Orrelako ipuiak, belaunik-belaun. millaka urteak zear kezkatu dituzte munduko aurrak. Ta ori da liburu ontako ipuien alde agiririk onena.

Umeak eurak izan dira aukeratze ortan erabagia artu dutenak, ta ala bear ere. Aurren psikolojiaren berri, berek baño obeto iñork ez bai daki. Literatura liburuak ez bai dira bestelako ikaskizunen bezelakoak. Ikas-teko, geienetan derrigorrez sartu bear zaie aurrei; baña literaturak herez bear du. Gogoa betetzeko, zenbat eta errezago obe. Alegia, ortik bai dator irakurtzeko zaletasuna.

Auek, Esoporen ipuiak dira euskerara itzulita. Esaten denez, Sorkaldetik Europa-
ra zabaldu ziran ipuietan omen dute beren
iturburua. India aldean jaso bai dira orre-
lako ipuiak. Esopo greziarraren berriak be-
randu jasoak dira ta ezer gutxi dakigu be-
re bizitza ziurrari buruz. Ustez, 40-tik 200
ipaira ezarritzen dizkie beretzat.

Era ontako ipuiak, Euskalerrian bertan
ere oso zabalduak daude. Barandiaranek ja-
so izan ditu (1) eta baita Azkuek berak ere
banakaren batzuek (2). Beraz, mundu gu-
zia ta garai guziak dira ipui oien jabe. Era
ontakoak erabili zituzten Fedro, La Fon-
taine, Iriarte, Samaniego ta beste askogan-
dik onuntza ere, tartean gure Paskual Itu-
rriaga dalarik, zineman sartu arteraño. Uste
det Pat Sullivan izan zala lenengokoa, bere
Félic Katua aipatuarekin, ta bere ondoren
Walt Disney izan da, jatorrizko erri-ipuieri
jarraituaz, zineman gaurko erara onduen
gallendu dituana.

Bizenta, Azkoitian jayo zan 1782-garrene-
ko garagarrillaren 6-an, bere aita erri arta-
ko mediku zala. Eta, alargunduta il zan

(1) *El mundo en la mente popular vasca* (tomo II), 128/159 orrialdeak. Colección Auñamendi. Do-
nostia. 1961.

(2) *Euskalerraren Yakintza* (tomo II) Espasa-
Calpe, S. A. Madrid. 1942.

Abandon (Bizkaya) 1854-garren urteko San Pedro egunean. Bera ta Juan Jose (3), bere anaia, gaztetxorik umezurtz gelditu ziranean, Juan Antonio osabak jase zituan Markiñara. Ta, berarekin an izan zituzten zorionezko ikastaroak *Baserritar jakintsuaren etxeko eskola*-ren egilleak eta *Ipui onak*-renak. Egillea deritxot, legez orrela ezpada ere. Ez bai litzake izango lenengoa ta azkena ipui oiekin jabetzen dana. Baña, izatez, bere-bererik Esoporen aldakuntzaren ondoren jartzen dituan aterakizun bakoitzaren aurrekaldeko oarrak bakarrik ditu.

Ipui onak bi argitalpen izan dituzte. Al-dizkarietan atalka izan zituan argitalpenak ez ditugu kontatuko edizio bereziak bezela; ez bai ziran liburu erara argitaratu. Lenengo aldiz 1804-garren urtean (Juan Antonio osaba il zan urte berean) Donostiako Undiano liburugillearen etxean. 1880 Bil-

(3) Juan Jose Mogelen jaioterriari buruz oraindik zalantza guziak erabagitzeke daude euskalari askorentzat, baña esan bearrean gaude Justo Garatek, gure azterle zorrotzak duela errazoa, bere *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel* liburua-ren 41-garren orrialdean dion bezela, Debako errian bataiatua izan zan 1781-garren urteko apirillaren 26-an. Ta eztago dudarik bertan jaioa zana, Juan Ignacio bere aita erri artako mediku baizen urte aietan.

Neronek egin dedan azterketa batean arkitu bai det bataio agiri ber-bera.

boko "Beti bat" aldizkarian berriz argitaratuak izan ziran. Gero, 1912-garrenean Donostian "Euskal Esnalea"-k eta bertatik aparte beste liburu berezi bat egin zan, "Euskal Esnalea"-ren izenean, Martín, Mena y C.^aren etxean, Txomin Agirreren itzurreakin. Orrez gañera ainbat aldiz agertu izan dira banaka aldizkarietan.

Bizentak izlaur egindako berrogeitamar ipuieri osabak bertsoz idatzitako zortzi alegik jarraitzen dizkie. Bizentak dionez, bere osabak pilla galanta zuala idatzita ta bertatik artuak adigarri ipiñi omen zituan zortzi oiek. 1803-ko irallaren 7-an, Juan Antoniok Vargas Ponceri idatzi zion karta batean zion: "Las Fábulas en la parte de la prosa salen en su nombre. La hice trabaxar, y hallaba io poco o nada que corregir. Se las dedica a D. *Victor* de Munibe; pues se trabaxan para la diversión e instrucción de los Niños, y merecía un Joven tal la dedicación de ellas. La dedicatoria está en bascuence. Aun lo ignora su Sor. Padre y lo sabrá quando se le presente el impreso. Van "varias en Poesía" de diferente metro. Tengo trabaxadas "otras muchas" para hacer ver que el Bascuence, nada cultivado en este ramo (sino sólo en los llamados zortzicos y quartetas), es adaptable a todo me.

tro" (4). Ta beste batean ere orrela zion: "Yo, además de los Diálogos que cité a Vmd., he trabajado a versión vascongada. ya en prosa, ya en verso vario no pocas fábulas de Esopo y Fedro" (5). Nunbait galdu ziran ipui oiek. *Peru Abarka*-ren egillea ustegabean il zan berrogeitaemeretzi urte zitualarik, gexo bat ikustera joan zanean kutsapetuta. Oraindik bere lanik geienak argitaratzeke zeuden, ta albistea izan degunen artean, *Kristinauaren erakuspena*, euskera-erderazko iztegi bat eta Vargas Ponceri idatzi zizkion kartetan aipatzen dituan alegi oiek dira galduak. Ta ez degu iñoiz arkitzeko itzaropenik.

Ipui onak, irugarren argitalpen au ondo merezi zuten. Ez bakarrik aurren literaturaz urri gabiltzalako, baizik gaurko irakurle ta batez ere idazleentzat ezaugarria deritzagulako.

Maizegi aztertu degun auzia degu idazle zarren joskera euskaldun jatorra dan ala ez —Agirrek ere, bere itzaurrean, ikutu

(4) *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*, Justo Garatek egiña, 92 orrialdean. Bizkai-ko Diputazioaren *Junta de Cultura Vasca*-k argitaratua. Bilbon, 1936-an.

(5) *Historia de la Literatura Vasca*, Luis Villasanten, 246-garren orrialdean. Editorial Sendo. Bilbao, 1961.

zion auzi mingarri oni—. Izango da errazoi apurren bat, baña ez uste aña. Lan au beintzat, kontuan izan itzulpena dala, ta itzulpen bat egundo ezta izaten jatorrizkoa bezela. Orregaitik ez uste izan jatortasuna ez-tuanik. Jatortasuna badu. Ulerterreza da, ta ori ezta beti gertatzen euskerazko liburuekin.

Zer da izkuntza baten premiazkoena, ulerterreza ta jatorra izan ezik? Idatzitakoa ez alda besteei adierazteko? Ta, adieraziko bada, ez alda, nai ta nai ez, ulerterreza izan bear? Ba, ori da idazle baten lenengo bete bearra. Ta, aldia ortatik Bizentak eztu akatzik.

Gañera, Bizentaren idazkera jatorraren iritzi ori lasai utziko degu irakurlearentzat. Nik ez dakit zergaitik, baña euskal liburu bati aburua egin bear zaion bakoitzean, izkuntzari buruz larregi jardutzen gera eta liburuaren mamiari buruz oso gutxi edo bategere. Au ezta iñungo mintzairetan gertatzen. Orrenbeste euskalkin zakabanaturik gaudela, beste izkuntzetan baño eroapen geiago bear genuke. Badirudi, bakoitzak norperan euskalkian ingurua duala eredu. Zorioneko erdibide ori ezta orren erreza. Gaur-gaurkoz, legeak, zuzenbidea eskatzen digu, ta zuzenbide bat bakarrik degu: alka-

rrentzako eroapena. Ori da tolerantzia bi-dea.

Ikusiko dezutenez, Bizentak, bere itzaurrean etimolojiz ari danean labankada ederrak egiten ditu. Gaurko etimolojilarientzat ere oargarria benetan. Bere egunetan etzizaien ori idurituko, ta gogoan izan bearlukete gaur ere ortaz diardutenak. Parregariak dira etimolojiaz egin diran eta egiten diran lanik geienak. Amaika denbora, tinta ta paper eman dute euskaltzaleak ortaz, euskal literatura landu bearrean. Gaurko etimolojilariak ikusi bezate Bizentagan beren izpillua. Beren burua erretratatzeko orrek geroak aurrean orretara agerreraiziko ditu.

Beste gauza adigarri bat da, euskaldunen artean lenbiziko emakume idazlea degula. Dirudianez, arrigarria garai artako giroan. Aintziñako denboretan, beste izkuntzetan ere emakumezko gutxi izan dira idazle. Gure inguruan, askoz lenago, Margarita Nafarruako erregiñak idatzi zituan zenbait ipui Toribio Etxebarria eibartarrak euskerara itzuliak ditu ta *Egan*-en ari dira argitaratzen (6).

Txomin Agirre, emakumezkoak edozer gauzatarako dituzten almeneri buruz jardū.

(6) *Egan*. "Julio Urkijo" Mintegiaren aldizkaria 1962-go. 4-6 zenbakia. 266 orrialdea. Donostia.

tzen da bere itzaurre orretan. Ezin uka, sozialismoari buruz atze txamarrean egoana (*Garoa*-n eibartarri buruz ari danean ezta asko luzitzen, nunbait gure izaera ta jokabidea etzituan ezagutzen iturri onetik) naizta gañerakoan idea naikoa aurreratuak izan gure egille illezkorrak. Urteak ez dira alperrik igarotzen, eta emakumea, umegintzarako ta etxezaiñerako baño geiagotarako ere aintzat artzera etorri gera. Azkenik, Joanes XXIII-garrena ere orrela mintzatu da bere "Pacem in Terris" enziklika ortan.

Bizenta Mogelek, liburu onez gañera, beste lan batzuek ere idatzi zituan, Bizkaiko euskeraz bertsoz antolatutako: *Gabon-kantak*. Kanta auek, Urkijo jaunak argitaratu zituan Aita Juan Mateo Zabala-ren ipui batzuekin batera, bere zuzendaritzapean argitaratzen zan aldizkari aipatuan (7). RIEV, 1909-garren urteko 36-38 orrialdeetan, aldizkariak dakar *Peru echurlari alperragaz Yoane nekazale cintzoaren arteco berbai-cuntzea*. Bere asiera du:

"Peruc. Ez daucat gogo onic
 aurtengo urtean
 pozagaz contetaco
 suaren aurrean"

(7) J[ulio]. de U[rkijo].: *Fábulas en dialecto vizcaíno*, RIEV, I (1907) 88-97 eta 529-543 orrialdeak; III (1909) 27-40 orrialdeak.

Kanta auen su-emalle, nunbait, Ulibarri okendoarra omen zan, Lino Akesolon iritziz (8). Baña ezta dudarik gure emakumearenak dirala. Ulibarriren berriak aztertu dituan Aita Lino ber-berak au esan zidan Bilbotik egin zidan gutun batean: "*Peru ta Yoane* orren *berbakuntzia* Vizenta Mogel'ena da noski. Urkixo'k esan zuenez, ala omen dio Aita Zabalak, gizon jakintsu urak Paris'en arkitu zuen "Manuscrito" artan. Beste urte batzuetan ere, Vizenta ori izan zan Bilbo'ko *Gabon-kanta* ospetsuen eguille ta ontzalle. Emakume orrek, (lotsorra izan nonbait-eta) etzuen jarri, nik dakitala, bere izenik kanta oyetan. 1818'koetan. V.M.B. ageri da. Vizenta Mogel Basozabal, nonbait, bigarren abizena bere senarrarenari dago kiola? *Peru ta Yoane* orren bertsoak 1832'ko Gabonetakoak dira, eta izen gabe argitaratu ziran. Baña kontu: Urkixo jaunak utx bat sartu zuen bere kopian: "Ai Peni, Peni zara / zu beti alperra" eman zigun, "Ai Peru, Peru..." jarri bearrean. Gaizki irakurri ala inprentako utsa? Bertso oyek oraindik ere entzuten dira emen inguruan, baña ita-

(8) *Zortzikote* (Olerti sorta, 1962. I-II) 133-garren orrialdean. (*Armutil* izen-ordeakin egindako *Euskal-esnale ta euskal-idazle Yose Paulo Ulibarri, Okendo'ko semea* idazlanean). Larrea - Amorebietan argitaratua.

noka: "Ai Peru, Peru, Peru, / i beti alpe-
rra..."

Azkenaldera zergaitik ez ote zuan erabi-
lli bere izenik? Nausituz lotsati biurtu zala-
ko ala ezkondu ondorengo erabagiz? Dana
dala, ixillian egin zituan lanetariko asko ez
dira umezurtz gelditu. Ama on bat dute.

Bizenta A. Mogel-en euskerak, ala Txo-
min Agirrerrenak, eta baita nereak, gipuz-
koarren euskalkiz jardunarren, badu bere
Bizkai kutsua. Esaera, adiz-joko ta erabil-
tzen ditugun itz ugaritan nabari zaigu gi-
puzkera ez degula amaren bularretikakoa.
Au, gipuz-giputxak obeki somatuko digute
noski. Txomiñek gipuzkoera ongi menpera-
tu bai zuan ere, era askotan agiri zaio biz-
kaitar kutsua.

Azalpen oiek izango al dira, akatzik bada,
irakurleak eroapena izan dedin.

Edizio au antolatzeke lenengo argitalpena
izan degu gidari, ta, itzik-itiz, guzia berak
idatzitako bezela uzten degu. Bi gauza dira
aldatu ditugunak: bata, grafias gaurko eran
ipifñi; ta bestea, puntu guziak jarraipenez
zituan eta bear zan tokietan banandu. Or-
tarako, 1912-garrengo argitalpenari jaramon
egin diogu. Txomin Agirrek orrela eratua
izan bear du. Era orrek ez bai du ezer al-
datzen, eta bai irakurleari lagundu.

AUSPOA ari zaigu degun literatura zaar mirritzari autsak kentzen, ta beren artean ezin faltatu *Ipui onak*. Goiatze oberik ezin genezake egin, esanaz: millaka urteak zear aoz-ao, aurrak ez-ezik gizonak ere, erabilli dituzten ipuiak, berez daramatela egiztatze ederraren indarra.

Juan SAN MARTIN